

Уліс Самчук

Марія

Харків
«Фоліо»
2025

Матерям, що загинули
голодною смертю на Україні
в роках 1932—33.

КНИГА ПРО НАРОДЖЕННЯ МАРІЇ

I.

Коли не рахувати останніх трьох, то Марія зустріла й провела двадцять шість тисяч двісті п'ятдесят вісім днів. Стільки разів сходило для неї сонце, стільки разів переживала насолоду буття, стільки разів бачила або відчувала небо, запах сонячного тепла й землі.

Тих пару днів, що прожила з заплющеними очима по народженню, не входять у рахунок. Це не значить, що вона не бачила неба й землі. Вона вже чула їх, бо була еством, яке ворушилося, відчувало голод і голосно про це нагадувало.

Коли ж її тепла і радісна мати, селянка Оксана, виймала з довгої пазухи груди, Марія здалеко відчувала їх, моргала устечками й намагалась продерти свої майбутні оченята. Оксана, розуміється, допомагала їй, прикладала груди до того місця, яке пізніше звалося устами, і дві ніжні теплі рожеві пелюсточки дружньо обнімали їх.

Прорвалося і полилося молоко, Оксана, з Марією в пелені, сиділа трохи нахилившись, лівою рукою притримувала крихітну людинку, правою допомагала грудям виконувати їх призначення. Голова її похилена направо, очі спущені й закриті довгими повіками, а уста стулені в легку й прозору усмішку.

Оксана з побожним здивуванням подивляла свою першу mrію, яка — ось дивіться — жива репетлива дійсність і ім'я їй Марія. У неї личко, справжнє рожевеньке з білим мачком на крихітному носику й червоними плямками на щічках. У неї будуть оченята. Так. Будуть оченята, і вони бачитимуть. У неї чоло, а за ним хорониться брунька розуму, яка от-от розів'ється, розцвіте й пізнає добро і зло.

Знутра рветься й затримується на половині зітхання радості і разом остраху, що груди її ще не досить прибули.

Але боятися зовсім не було причини. Груди їй, повірте, вже давно прибули. Вони повні, набряклі, задавакуваті. Коли пелюстки Маріїних уст торкалися їх ягідок, вони проривалися джерелом молока, і Марія пила з насолодою та щирим завзяттям, властивим справжньому борцеві за існування. В її жили вливалися нові червоно-бадьюрі частинки життя, яке з неймовірною майстерністю будувало клітинки, розтинало їх, ліпило чудесні вибагливі форми вінця творіння. Творилися великі таємниці, і першою з них було про-зріння очей і пізнання сонячного світла.

Була весна, цвіли дерева, кричали птахи, парувала пітна чорна земля.

Пізніше щодня сходило сонце і щодня заходило. Цвіт опадав, сіявся легким пухом, торкався землі і стлівав. На гілках зав'язувалися зелепухи, обтрушували ознаки зародження, більшали і квапилися дозріти.

Сонце ввесь час працювало. Засилало зливу, наганяло пелехаті хмари, бризкало, грюкотіло та ставило від краю до краю семибарвну веселку. Зелений лист тоді обтяжений прозорими краплями, китяги недоспілих яблук оздоблені рубінами, топазами, аметистами. Похilenі лани пшениці зводять спини ніби ченці по довгій молитві.

Земля повертає боки. Вишні, черешні набули властивих барв, барв крові та сонячного променя. Вони прозорі криштально. Яблука, сливи й виноград налилися соками і також прозорі. Пити й п'яніти хочеться. Ліси загорілися пожежею, горіли незгораємо. Полум'яні язики відривалися від гілок, поволі спадали до землі й кричали під ногами.

А опісля озивалася північ. Великий віз сточувався далеко вниз, зорі чітко кришталіли на сталевому небосхилі. Корчилася сердитим кулаком земля і натягала м'яку білу рукавицю.

Маленька Марія йшла вже з життям. Нераз прокинеться зі сну, нап'ється з материного лона пахучого напою і наповняється радістю... Белькоче, підіймає до самого носа ноженята, завзято пацає ними, розчепірює ледь помітні пальченята, а руками ловить щось настирливе перед очима. Стільки праці, простору. Таке чудове й смачне молоко!.. І як, скажіть, не белькотати й не слинити від радості?..

II.

І так Марії пішов шостий рік. Її голівка вкрилася чорними м'якими кучерями, оченята горіли кусниками полірованого антрациту. Батька кликала татом, матір — мамою. Любила це робити безупинно. Але мати її в той час застудилася й дісталася страшну хворобу. Кашляла, хапалася за груди. Ті пишні, колись повні молока, груди зів'яли тепер і висохли.

Батько працював у каменоломах. Тоді починали будувати будинки з каменю, і батько не вилазив із скелі. Він мав велику бороду і вуса. Прийде ввечері натомлений додому, скине мокре взуття, сяде коло столу і жує кусень хліба або картоплю «з мундірами». Марія відразу коло нього.

- Тату!..
 - А що, доню?
 - Мозна до вас на луці?..
 - Ну, ходи, ходи...

Вмоститься «на луці» і що ж?.. Отак сидіти спокійно і слухати, як тато дихає, дивитися, як поволі жуе, як ворушиться його борода і моргають вуса? О, ні! Нащо ж тоді ті вуса і та борода такі велики й такі м'які? Так і просяться запустити в них рученята і потягати як слід. І Марія береться за свою працю. Що їй до того, що тато втомлений. Він крутить головою і мовчить, ніби зовсім нічого не зауважує. Сильний тато, добрий тато. Марія горда таким татом, бо такого тата немає в усьому світі.

І одного вечора тато довго не вертався з праці.

- Мамо! Де наш тато так довго?..
— Хіба я знаю, де він так довго. Нема й нема. Він б'є камінь...

Надворі вигуки й гармидер. Мати вибігла й заголосила. Марія зовсім не знала, чого мати вибігла й заголосила. Відчинилися двері, і в хату купою ринули засипані кам'яним пилом, у замерзлих постолах та чоботях, люди. Вони двигали щось, внесли всередину і поклали на лаві.

Марії робиться страшно, і вона починає плакати. Забилася в кут на запічку, ніхто на неї не зважає, горнеться до стіни. Мама стає на коліна коло лави і так голосить, аж моторощно. А скрізь повно чужих людей. І на лавах, і за

столом, і в запічку. У сінях також тиснуться та гармидерять люди, Батька зовсім не видно.

І так тривало два дні. Марія була заляканана, гукала тата і дуже хотіла їсти. Чому сьогодні за неї так забули, а мати, коли помітить її, замість дати їсти, схопить на руки, заливається слізьми і так горне до сухих грудей, що Марії аж боляче.

На другий день чужі люди десь віднесли тата й не принесли назад. Увечері їли, пили й були навіть веселі. На ніч з мамою лишилася одна тітка Катерина, а решта розійшлася.

Минає день, два.

— Мамо! Де наш тато?.. Куди його віднесли? Тату!..
Тату!..

— Ох, дитино моя кохана, ох, ти моя сирітко!.. — горне, притискає до себе Марію. — Немає вже, дитино, тата... Забив його камінь...

— Камінь? А де тато?

— Нема. Засипали землею. — Оксана втирає слози.

— Засипали землею... Татові буде тязко. Правда йому буде тязко?

— Ах, дитино, дитино! Йому було скрізь тяжко. Може там буде легше...

— А цого з ви плацете?

— Ні, ні, дитино. Я вже не плачу. Це, дитино... Це так собі... Я вже не плачу.

Оксана пестить, горне до лона, цілує Марію. Очі залиті слізами, у грудях тягар.

За два місяці після цього випадку лягла вона на постіль і більше не звелася. Приходила тітка або сусідка, топила в печі, варила теплу страву, годувала Марію, мила її та проکазувала «отченаш».

Мати лежала на постелі, не говорила, не плакала. Очі велики, випнуті. Ніс тонкий, гострий, обличчя жовте. Марія чула щось невимовно жорстоке, бігала по лавицях, по запічку, не знаходячи місця.

І прийшла одна ніч, коли Марію забрали з хати, де лежала Оксана, і перенесли до сусідів. З нею спала тітка Катерина. Марія заснула. Опівночі раптом прокинулась і почала плакати.

— Ой мамо! Ой мамо, мамо!.. — безупинно кликала дитина.

— Цить, дитино. Цить люба. Мати зараз прийдуть. Вони пішли, але зараз вернуться. Засни, дитино, засни...

Марія хлипала:

— Ма-мо! Де ма-ма?.. Де з ма-ма?..

Тітка Катерина не дасть ради. Марія простягає перед себе руки і тільки кличе маму. А вдень знов у хаті повно люду, знов Марія перелякана й голодна в запічку. На довгому столі вся в білому, обтикана свічками, лежить мати. Марія боїться плакати. Мати сплять. Чого мати так довго сплять на столі, і нашо горять свічки? У них щільно заплющені очі, міцно затиснуті тонкі уста і зовсім жовті лиця.

III.

Минуло багато днів. Кожного з них Марія кликала й чекала маму, але сходило сонце, Марія лягала спати, вставала — нема й нема. Поволі почала забувати. Жила в тітки Катерини. Де ж подінеться сирота? Забрала, і спочатку нічого було. Добра, лагідна. Але ж не може людина вічно бути доброю і лагідною, а ще коли маєш п'ятеро крикливих ротів. Усі хочуть обов'язково щодня їсти, треба тому чоботята, тому штаненята, те ногу розбило, того напав коклюш. Дядько Тить кошає велику чуприну.

— Ай-яй-яй-яй! Що я з ними буду робити? Заїдять... бігає, рве, де може й що може, латає діри, запихає роти...

І тоді Марія відчула своє сирітство.

Чорні м'якенькі її кучері довго не милися і збилися в твердий ковтун. У них завелися пасажери, які гризли й мутили Марію. Дівча дерло на собі шкіру, поробилися гнійливі струпи. Кругла голівка обліпилася огидними ковтунами, на плечах висить брудна полатана сорочина. Істи? Що могла істи Марія? Їла шматок чорного хліба, їла недоспілу овоч, їла картоплю, ту саму черству, водяну, яка варилася для веприка і курей. Мала великий набубнявілий животик.

По рокові мусіла Марія вже щось робити. Не буде ж вона даремно їсти хліб. Скажіть, люди добрі, хто б вам годував даремно сироту? Марія, слава Богу, не сліпа й не крива. Розженеться, як вітер — земля дудонить. Закричить — на другому селі чути. Голосок, бодай їй добро було...

Ціле літо пасла на вигоні гуси. Вставала рано з сонцем, брала в пелену шматок сухого хліба і гнала зграю на річку. Ноженята чорні, порепані, з попідбиваними пальцями. Ступає обережно по верстві куряви на дорозі, опісля — по росі. Роса розмочує репини, заходить бруд і роз’їдає їх. Відчувається гострий біль, виступає чорна густа кров.

Але Марія не зважає на це. Не має часу зважати. Он гуска полізла через бгіж у чужий город. Біжи, Маріє, скоріше за нею, бо вийде з батогом господар, то побачиш. Як мазне по босих ногах, присядеш на місці. До того на вигоні повно таких саме Марій, Микол, Гнатів. Треба гасати, грati в свинки, колдовку. Треба потрапити, як і всі, хоч вони ж не Марія — печеричка, курочка підмочена. Дмитро Чорноoкий, злий і криклиwy хлопчисько, б’ється й прозивається. Марія мовчить, іноді заплаче і не знає, що вперед — слози чи носа підтирати. Грають у колдовку, і Дмитро ніколи не візьме Марії «колдувати». Все інших, усе не Марію. Прикро й боляче. Інші:

— Чекай, чекай! Як скажу мамі — побачиш!..

Марія ж не каже: чекай, чекай. Що з того. Піде над річку, порюмсає і знову добре. Знов біжить і верещить. Знов гурт, знов Марія добивається своїх прав. Порепані ноженята тупотять, голос на друге село чути.

У дев’ять років Марія почала самостійно жити. Пішла в найми до Мартина Заруби. Господар порядний. Марію мили, чесали, підгодовували. За це пасла літом дванадцятьро худоби, зимою носила воду, підстеляла в хлівах, помогала прясти вовну, клоччя, пряла на мішки вал і мотала клубки.

Марія швидко росла. На дванадцятій весні відчула дівочий сором і при зустрічі з хлопцями опускала на очі довгі чорні вії. Дивляться, задивляються і кожний:

— О, це буде дівка!..

І з Марії стала — о, дівка! Не скінчилося п’ятнадцять, як почали за нею оглядатися та стригти очима. На вечірні коло монастиря то один, то другий підшивавається, але вона заб’ється між дівчат і доберись до неї. Грицько з Діброви, Аникій Балаба, Гнат Кухарчук... Ах, куди вже тому Гнатові в такому перебої!.. «Цур тобі, Прудивусе, які в тебе руді вуса», — підспівувала йому. Низький на зрист і на праву ногу все — два з половиною! Два з половиною! — виробляв. Ще малим

хlopцем цюкнув сокирою в чашку коліна, нога зігнулася і так зрослася. Та чи ж він винен, що і йому подобається Марія? А Марія навіть не помічала його, хіба що дівчата часом натякали.

Мартин Заруба мав два господарства. У селі й на хуторі. На хуторі господарив сам, у селі стара мати Домаха заправляла. Любила стара Марію, але дівчина воліла хутір ніж село. І просторо співові. Голосом покотиш — і розійдеться по всіх полях. І менше також скалозубів... Вишкірить оті білі — і xi-xi! Соромся, парубче. Он люди, сонце дивляться!.. А прийдуть тобі жнива, не до скалозубів. Спини не маєш часу розігнути. Мартин, знаєте ж?.. Господар. Такі не марнують часу...

Та що Марії праця? Жне, в'яже за косарями і, мов дзвінок, гомонить. Виграють оті чорнізні, оті бездонні... Гляне — опалити... А щоки повні, округлі, з ямочками. Кучері чорним полум'ям горять. Картина — невгомонна, співоча картина.

Вечори хутірські, коли сонце остаточно згасне, лунко стає, і, коли співаеш, голос в'ється і обнімається з зорями. Марія підійме високі груди й виведе... Дзвенить, дзвенить її моторна, запашна пісня, носиться над полями, чайкою в'ється, розсипається лунами дзвонотонними...

Ex, Marіe! Ex, ти, ти!.. Не все Marія співає. Часом зі-
преттється щось під горлом, збереться жаль і ллються вони —
дівочі, рясні й гарячі... Але не тому Marія плаче, що сирота.

Hi, Марія не тому плаче. Марія плаче, коли на широкому світі тісно стає, а душа вимагає простору. Сини й дочки Мартіна по школах розуму набираються. А де ж набратися його Марії? У них голови великі, і Роман знає навіть, чому гримить і звідки береться веселка. Книг у них... Господи, скільки у них тих книг! Навезуть нових пісень, гітара бренькає, і пісня тиха така, несмілива, не Маріїна пісня. Куди їй до Маріїної. Марія не мимрить, а співає. Роман намуштуравав, і, каже, просто соло виходить. Гримить пісня, плаче пісня, сміється пісня!..

Одної неділі в книгу заслухалася. Товста книга і жалісна. Написали бозна про якого мурина, якого били. Ах, коли б про своє, про власне розповісти. Коли б розказати думи свої. Слухає товсту книгу, плаче, витирає мокрі очі і просить ще. Цікаво ще. Далі хай книга говорить. Книга не скучиться на слова, досить вкладено в неї смутку.

ЗМІСТ

Книга про народження Марії	5
Книга днів Марії	58
Книга про хліб	105